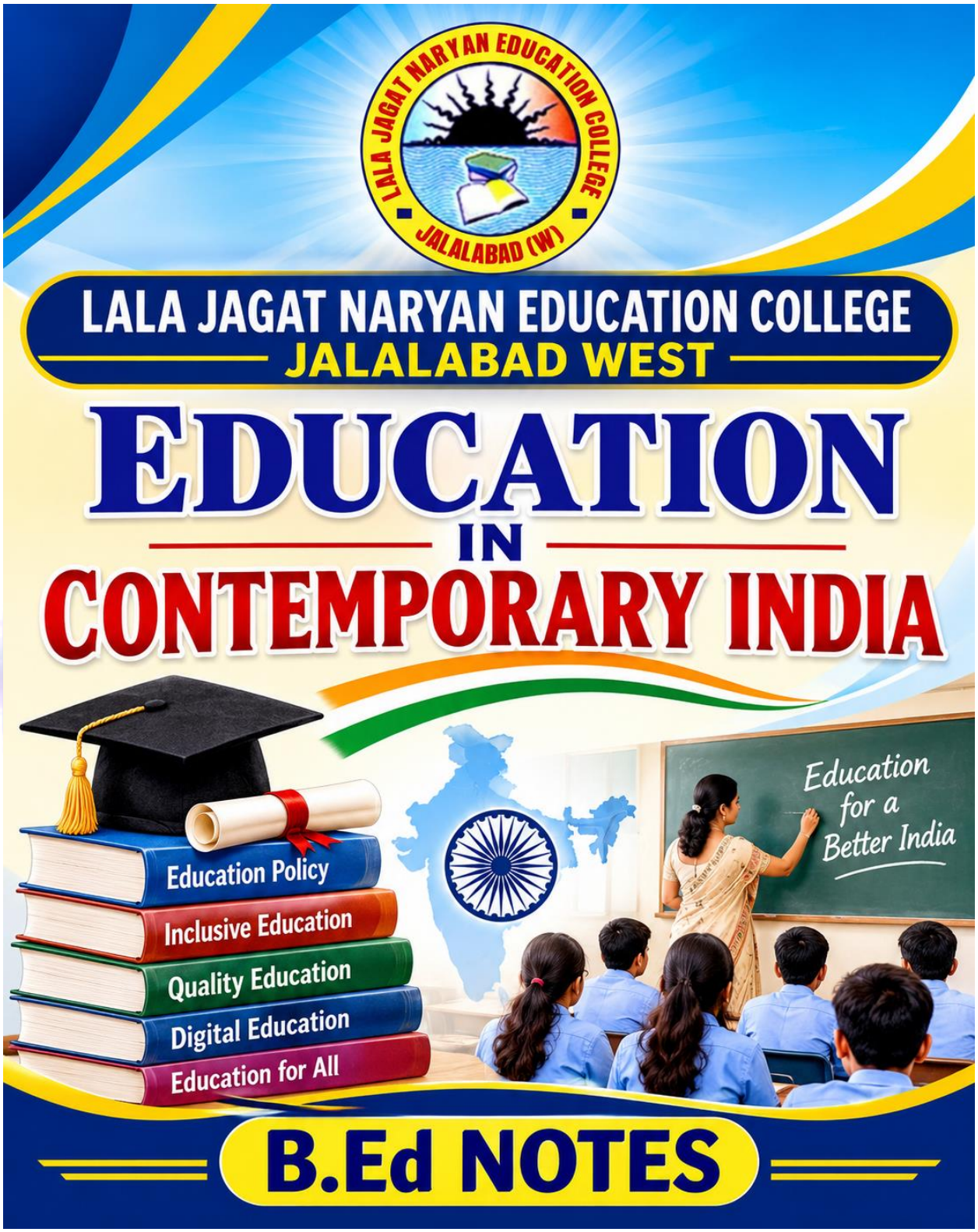

ਵਿਸ਼ਾ: EDUCATION IN CONTEMPORARY INDIA

UNIT-I

a) Constitutional provisions – preamble, Fundamental right and Duties and constitutional values in the context of education.

b) Meaning of Diversity, inequality and Marginalization (Economic, Social, Religious, Language) in society in implication for education

c) Impact of Liberlization, Privatization, Globalization (LPG) on School education of India.

UNIT-II

a) Post- independence era :University Education Commission (1948-49)
b) Secondary Education Commission (1952-53),
c) Kothari Commission (1964-66),
d) National Policy of Education (1968, 1986), Programme of Action (1992): Major recommendations
e) National Curriculum Framework for School Education' (NCF)-2005

UNIT-I ਅਤੇ UNIT-II – ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਿਆਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ (B.Ed Notes)

UNIT–I

(a) ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧ – ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ, ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ

1. ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Preamble)

ਅਰਥ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ:

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ "ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਸਰੋਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ:

1. ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ (Sovereign): ਭਾਰਤ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ।
2. ਸਮਾਜਵਾਦੀ (Socialist): ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ।
3. ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ (Secular): ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣਾ।
4. ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ (Democratic): ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ।
5. ਗਣਰਾਜ (Republic): ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੁਖੀ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਰਾਸਤ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

- ਨਿਆਂ (Justice) – ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਿਆਂ।
- ਆਜ਼ਾਦੀ (Liberty) – ਵਿਚਾਰ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਸਮਾਨਤਾ (Equality) – ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ।
- ਭਾਈਚਾਰਾ (Fraternity) – ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ:

- ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ, ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

2. ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ (Fundamental Rights)

ਅਰਥ:

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ-III (ਧਾਰਾ 12 ਤੋਂ 35) ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਮੁੱਖ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ:

1. ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 14–18)

- ਕਾਨੂੰਨ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।
- ਧਰਮ, ਜਾਤੀ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਮਨਾਹੀ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ।
- ਛੂਆਛੂਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ।
- ਖ਼ਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ, ਕੁਝ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਪਵਾਦਾਂ ਸਮੇਤ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

2. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 19–22)

- ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਸੰਘ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

3. ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 23–24)

- ਮਨੁੱਖੀ ਤਸਕਰੀ ਅਤੇ ਜਬਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ।
- 14 ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

4. ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 25–28)

- ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।
- ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ।
- ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 29–30)

- ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ।
- ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

6. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 32)

ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

7. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 21-A)

86ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ, 2002 ਰਾਹੀਂ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ RTE Act, 2009 ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: 8 ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁਫ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ (Fundamental Duties)

ਅਰਥ:

ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ ਉਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ-IV-A ਅਤੇ ਧਾਰਾ 51-A ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਇਹ 42ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ, 1976 ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 10 ਕਰਤੱਵ ਸਨ ਅਤੇ 86ਵੀਂ ਸੋਧ, 2002 ਨਾਲ 11ਵਾਂ ਕਰਤੱਵ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ:

1. ਸੰਵਿਧਾਨ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਾਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ।
2. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ।
3. ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ।
4. ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ।
5. ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਧਾਉਣੀ।
6. ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ।
7. ਵਾਤਾਵਰਨ, ਜੰਗਲਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ।
8. ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੀ।
9. ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ।
10. ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ।
11. ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਵੱਲੋਂ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ (Constitutional Values)

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ:

ਮੁੱਲ	ਅਰਥ
ਨਿਆਂ	ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼
ਆਜ਼ਾਦੀ	ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ
ਸਮਾਨਤਾ	ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ
ਭਾਈਚਾਰਾ	ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ
ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ	ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ
ਲੋਕਤੰਤਰ	ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ
ਸਮਾਜਵਾਦ	ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ
ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ	ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ:

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
2. ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ।
3. ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਨਾਗਰਿਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
4. ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

6. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(b) ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਹਾਸੀਏਕਰਨ – ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Diversity)

ਅਰਥ:

ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਜਾਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

1. ਆਰਥਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Economic Diversity)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੋਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਮਹਿੰਗੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।
- ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਆਰਥਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Social Diversity)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ, ਵਰਗ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਰਜੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇਪਣ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕੋ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Religious Diversity)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਾਈ, ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕੋ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Linguistic Diversity)

ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ਬਹੁਭਾਸ਼ਾਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਅਸਮਾਨਤਾ (Inequality)

ਅਰਥ:

ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ, ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ।

ਇਹ ਅਸਮਾਨਤਾ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ:

1. **ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ।**
2. **ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ।**
3. **ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ।**

4. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ।
5. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਘਾਟ।
6. ਸਮਾਜਿਕ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।
- ਗਰੀਬ ਬੱਚੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ।
- ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਅ:

1. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ।
2. ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ।
3. ਮਿਡ-ਡੇ ਮੀਲ ਅਤੇ ਮੁਫ਼ਤ ਕਿਤਾਬਾਂ।
4. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ।
6. ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਧਾਉਣਾ।

3. ਹਾਸੀਏਕਰਨ (Marginalization)

ਅਰਥ:

ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰਗਾਂ ਜਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

1. ਆਰਥਿਕ ਹਾਸੀਏਕਰਨ: ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ।
2. ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਸੀਏਕਰਨ: ਜਾਤੀ, ਵਰਗ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਦਰਜੇ ਕਾਰਨ ਭੇਦਭਾਵ।
3. ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਸੀਏਕਰਨ: ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਵਿਵਹਾਰ।
4. ਭਾਸ਼ਾਈ ਹਾਸੀਏਕਰਨ: ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਣਾ।

ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿਣਾ।
- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕਮੀ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਘੱਟ ਹੋਣਾ।
- ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਮਿਲਣਾ।
- ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ:

- ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ।
- ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦੇਣਾ।
- ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰੈਂਪ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਭੇਦਭਾਵ ਰਹਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ

ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਉਪਾਅ ਹੈ।

ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਹਾਸੀਏਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਆਧਾਰ	ਵਿਭਿੰਨਤਾ	ਅਸਮਾਨਤਾ	ਹਾਸੀਏਕਰਨ
ਅਰਥ	ਵੱਖਰੇਪਣ	ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ	ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣਾ
ਸੁਭਾਅ	ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ	ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆ	ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ
ਉਦਾਹਰਨ	ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ	ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ	ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖਣਾ
ਹੱਲ	ਸਤਿਕਾਰ	ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ	ਸਮਾਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ

(c) ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (LPG) ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

LPG ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਹੈ:

- L – Liberalization (ਉਦਾਰੀਕਰਨ)
- P – Privatization (ਨਿੱਜੀਕਰਨ)
- G – Globalization (ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1991 ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ LPG ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।

1. ਉਦਾਰੀਕਰਨ (Liberalization)

ਅਰਥ:

ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

1. ਨਵੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
2. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੀ।
3. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੋਰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।
4. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇ।
5. ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵਧਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ, ਡਿਜੀਟਲ ਕਲਾਸਾਂ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧਣਾ।

2. ਨਿੱਜੀਕਰਨ (Privatization)

ਅਰਥ:

ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਿੱਖਿਆ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਧਣਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

1. ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
2. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ।
3. ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
4. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧੀ।
5. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੋਰਸ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਈਆਂ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅੰਤਰ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਵਧਦਾ ਹੈ।

- ਗੁਣਵੱਤਾ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਰਟ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਬ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਨੇੜਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੀਮਿਤ ਹਨ।

3. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (Globalization)

ਅਰਥ:

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ।
2. ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ।
3. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।
4. ਨਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
5. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
6. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ।
- ਡਿਜੀਟਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਡਿਜੀਟਲ ਅੰਤਰ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਨਕਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੋਰਸ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

LPG ਦੇ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ	ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਡਿਜੀਟਲ ਅਸਮਾਨਤਾ
ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਵਧੇ ਮਹਿੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਿਆਨ ਸਥਾਨਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਨਵੇਂ ਕੋਰਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ
ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਨਤੀਜਾ: LPG ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਸਤੀ, ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇ।

UNIT–II

(a) ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (Post-Independence Era)

ਭਾਰਤ ਨੂੰ 1947 ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਏ ਗਏ:

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948–49)
2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952–53)
3. ਕੋਠਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964–66)

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (University Education Commission 1948–49)

[Relevance of Dr S. Radhakrishnan’s Philosophy in Modern Life | The Asian Age Online, Bangladesh]

ਚੇ

ਅਰਮੈਨ: ਡਾ. ਸਰਵਪੱਲੀ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1948 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ 1949 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
- ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯੋਗ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਨਾਗਰਿਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ (Recommendations):

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਡਿਗਰੀ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਿਆਦ

- ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸੁਝਾਅ।
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।

3. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

4. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

- ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

5. ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

6. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ (UGC)

ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ UGC ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। UGC ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1953 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 1956 ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਰਜਾ ਮਿਲਿਆ।

7. ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ

ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

8. ਖੋਜ ਕਾਰਜ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ, ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹੱਤਵ:

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।

2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (Secondary Education Commission 1952–53)

ਚੇਅਰਮੈਨ: ਡਾ. ਏ. ਲਕਸ਼ਮਣਸਵਾਮੀ ਮੁਦਾਲੀਅਰ

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1952 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ 1953 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

- ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
- ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੱਸੇ:

- ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ।
- ਚੰਗੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

2. ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲ (Multipurpose Schools)

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ।

ਜਿਵੇਂ:

- ਵਿਗਿਆਨ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ।
- ਵਪਾਰ।
- ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ।

3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

4. ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਲਾਹ (Guidance and Counselling)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

5. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

- ਸਿਰਫ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘਟਾਈ ਜਾਵੇ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਨਿਰੰਤਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

6. ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ਖੇਡਾਂ, ਸੰਗੀਤ, ਨਾਟਕ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ, ਸਕਾਊਟਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

7. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਤਨਖ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

8. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਮਹੱਤਵ:

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ, ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

3. ਕੋਠਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (Kothari Commission 1964–66)

A photo of Dr. D S Kothari

ਚੇਅਰਮੈਨ: ਡਾ. ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਰੀ

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1964 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ 1966 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਚਾਰ ਸੀ:

"ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ।"

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. 10+2+3 ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਢਾਂਚਾ ਸੁਝਾਇਆ:

- 10 ਸਾਲ – ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- 2 ਸਾਲ – ਉੱਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- 3 ਸਾਲ – ਡਿਗਰੀ ਸਿੱਖਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਵੀਂ, ਫਿਰ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲਾ (Three Language Formula)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

- ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ।

3. ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ (Equalization of Educational Opportunities)

- ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣ।
- ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

4. ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

5. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ (Vocational Education)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।

7. ਕੰਮ ਦਾ ਤਜਰਬਾ (Work Experience)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

8. ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚ

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਲਗਭਗ 6% ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

9. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਹਿਯੋਗ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

10. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ (Adult Education)

ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧ ਸਕੇ।

ਮਹੱਤਵ:

ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਤਿੰਨਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ

ਕਮਿਸ਼ਨ	ਚੇਅਰਮੈਨ	ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ 1948–49	ਡਾ. ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ	ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ
ਸੈਕੰਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ 1952–53	ਡਾ. ਮੁਦਾਲੀਅਰ	ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ
ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ 1964–66	ਡਾ. ਡੀ. ਐੱਸ. ਕੋਠਾਰੀ	ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

(b) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1968, 1986 ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ 1992 (Programme of Action)

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1968 (National Policy on Education 1968)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1968 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964–66) ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।

ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ

14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2. ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲਾ

- ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ

ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ।

4. ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ

ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।

5. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ, ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

6. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।

7. ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚ

ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ 6% ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

8. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ

ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਮਹੱਤਵ: ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

2. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 (National Policy on Education 1986)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1986 ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ (Education for All)

ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ।

2. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ (Education for Women's Equality)

- ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।
- ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।
- ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣਾ।

3. ਬਚਪਨ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ (ECCE)

ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਚਪਨ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

4. ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੈਕਬੋਰਡ (Operation Blackboard)

ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ।

ਜਿਵੇਂ:

- ਕਲਾਸਰੂਮ।
- ਬਲੈਕਬੋਰਡ।
- ਅਧਿਆਪਨ ਸਮੱਗਰੀ।
- ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਧਿਆਪਕ।

5. ਨਵੋਦਿਆ ਵਿਦਿਆਲਿਆ (Navodaya Vidyalayas)

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਵਾਹਰ ਨਵੋਦਿਆ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ।
- ਨਵੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।

7. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ (Adult Education)

ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਖਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

8. ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ, ਹੋਸਟਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

9. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

10. ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ।

11. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕਬੋਰਡ, ਕਲਾਸਰੂਮ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

3. ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ 1992 (Programme of Action – POA 1992)

ਅਰਥ:

ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ 1992 ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਯੋਜਨਾ।

1992 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

- ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣਾ।
- ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ

ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ, ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ।

2. ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਮਰੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ।

3. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (DIET)

DIET ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ।

4. ਰਾਜ ਸਿੱਖਿਆ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੌਂਸਲ (SCERT)

ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

5. ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ

ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ।

6. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ।

7. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

8. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ

ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

9. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਰੇਡੀਓ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ DIET ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ POA 1992 ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ

ਆਧਾਰ	1968 ਨੀਤੀ	1986 ਨੀਤੀ	1992 POA

ਮੁੱਖ ਧਿਆਨ	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਢਾਂਚਾ	ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ	ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ
ਭਾਸ਼ਾ	ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲਾ	ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਕਾਸ	ਅਮਲੀ ਲਾਗੂਕਰਨ
ਅਧਿਆਪਕ	ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ	ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ	DIET ਅਤੇ SCERT
ਸਮਾਨਤਾ	ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ	ਮਹਿਲਾ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗ	ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਅਮਲੀ ਯੋਜਨਾ
ਸਕੂਲ	ਗੁਣਵੱਤਾ	ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੈਕਬੋਰਡ	ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

(c) ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ 2005 (National Curriculum Framework – NCF 2005)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਢਾਂਚਾ (NCF) ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ, ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

NCF 2005 ਨੂੰ NCERT (National Council of Educational Research and Training) ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ, ਗਤੀਵਿਧੀ-ਆਧਾਰਿਤ, ਅਨੁਭਵ-ਆਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

NCF 2005 ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ:

"ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬੋਝ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣਾ।"

2. NCF 2005 ਦੇ ਪੰਜ ਮੁੱਖ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ

1. ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ

ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਅਤੇ ਘਟਾਓ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਰਵਾਉਣਾ।

2. ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਭਾਗ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸਲੀ ਪੌਦੇ ਦਿਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।

3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ, ਪ੍ਰਯੋਗ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਚਰਚਾ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੌਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣਾ।

4. ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਲਚਕੀਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕਲਾਸਰੂਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸਮਝ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

5. ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ, ਨਿਆਂ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ।

3. NCF 2005 ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਬੱਚਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ (Child-Centred Education)

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੁਚੀ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Constructivist Learning)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੁਦ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧਾ ਉੱਤਰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸਮਝਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

3. ਗਤੀਵਿਧੀ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ (Activity-Based Learning)

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ, ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ, ਮਾਡਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਆਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਬਣਵਾਉਣਾ।

4. ਅਨੁਭਵ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ (Experiential Learning)

ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਘਰ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮਝਾਉਣਾ।

5. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ (Inclusive Education)

ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

- ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ।
- ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੱਚੇ।

6. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ

ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ।

7. ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ (Education for Peace)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਅਹਿੰਸਾ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ।

8. ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਘਟਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ।

9. ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ

NCF 2005 ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

10. ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਬੌਧਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ।

4. NCF 2005 ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

1. ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣਾ।
2. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ।
3. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
5. ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ।
6. ਰੱਟਾ ਲਗਵਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਝ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ।
7. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

5. NCF 2005 ਦੇ ਲਾਭ

- ਸਿੱਖਿਆ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਦੀ ਹੈ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਰੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਘਟਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ।
- ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. NCF 2005 ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ

ਵਿਸ਼ਾ	ਪੁਰਾਣਾ ਤਰੀਕਾ	NCF 2005 ਅਨੁਸਾਰ ਤਰੀਕਾ
ਵਿਗਿਆਨ	ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ	ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਵਾਉਣਾ
ਗਣਿਤ	ਸੂਤਰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ	ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਵਾਲ
ਭਾਸ਼ਾ	ਸਿਰਫ਼ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ	ਕਹਾਣੀ, ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਲਿਖਤ
ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ	ਤੱਥ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ	ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਦੌਰੇ
ਵਾਤਾਵਰਨ	ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ	ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

7. NCF 2005 ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ

NCF 2005 ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

UNIT-I ਅਤੇ UNIT-II ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਇੰਡ ਮੈਪ (Mind Map)

ਹੇਠਾਂ ਦੋਵੇਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਮਾਇੰਡ ਮੈਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

EDUCATION IN CONTEMPORARY INDIA

UNIT-I ਅਤੇ UNIT-II

UNIT-I

A. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧ

- **ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ**
- **ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ**
- **ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ**
- **ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ**

B. ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ

- **ਵਿਭਿੰਨਤਾ**
- **ਅਸਮਾਨਤਾ**
- **ਹਾਸੀਏਕਰਨ**
- **ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਭਾਸ਼ਾਈ**

C. LPG

- **ਉਦਾਰੀਕਰਨ**
- **ਨਿੱਜੀਕਰਨ**
- **ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ**

UNIT-II

A. ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ

- **ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ 1948–49**
- **ਮੁਦਾਲੀਅਰ 1952–53**
- **ਕੋਠਾਰੀ 1964–66**

B. ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ

- **NPE 1968**
- **NPE 1986**
- **POA 1992**

C. NCF 2005

- **ਬੱਚਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ**
- **ਰਚਨਾਵਾਦ**
- **ਗਤੀਵਿਧੀ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ**
- **ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ**
- **ਬੋਝ ਰਹਿਤ ਸਿੱਖਿਆ**

ਦੋਵੇਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

ਸਮਾਨਤਾ + ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ + ਗੁਣਵੱਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੱਖਿਆ + ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ

ਵਿਸ਼ਾ	ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ
ਧਾਰਾ 21-A	6–14 ਸਾਲ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
ਧਾਰਾ 51-A	ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ
42ਵੀਂ ਸੋਧ	1976 – ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ
86ਵੀਂ ਸੋਧ	2002 – ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ	1948–49
ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ	1952–53
ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ	1964–66
ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ	1968
ਦੂਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ	1986
ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ	1992
NCF	2005

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਝਾਅ

1. ਹਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਸਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਕਰੋ।
2. LPG ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਖਰੇ ਲਿਖੋ।
3. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।
4. NCF 2005 ਦੇ ਪੰਜ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
5. ਹਰ ਉੱਤਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੋ।

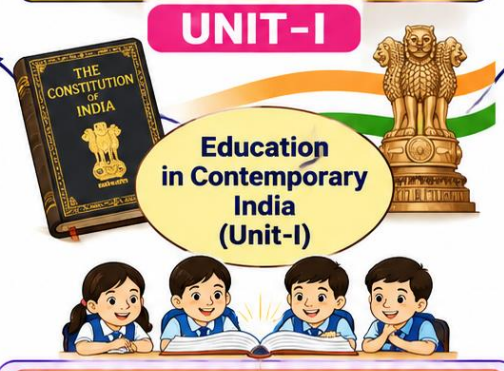
ਤਸਵੀਰੀ ਮਾਇੰਡ ਮੈਪ: ਉੱਪਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਰੰਗੀਨ ਪੋਸਟਰ ਵਿੱਚ UNIT-I ਅਤੇ UNIT-II ਦੇ ਮੁੱਖ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖ ਕੇ ਦੁਹਰਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਸ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੋ—UNIT-I ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ UNIT-II ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ NCF 2005।

Education in Contemporary India

Unit–I & Unit–II : Detailed Mind Map

UNIT–I

a) Constitutional Provisions – Preamble, Fundamental Rights and Duties and Constitutional Values

Preamble

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ 'ਚ ਨਿਆਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਦੇ ਮੂੱਲ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ।

Fundamental Rights

- ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
- ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
- ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰ
- ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ
- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ

Fundamental Duties

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਦਰ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ।

Constitutional Values

ਲੋਕਤੰਤਰ, ਧਰਮਨਿਰਪੇਖਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਧਰਮਾਂ, ਸਭ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

b) Diversity, Inequality and Marginalization in Society

Diversity (ਵਿਵਿਧਤਾ)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਜਾਤੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਹੈ।

Inequality (ਅਸਮਾਨਤਾ)

ਸਿੱਖਿਆ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ, ਲਿੰਗ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਅਸਮਾਨਤਾ।

Marginalization (ਹਾਸ਼ੀਆਕਰਨ)

ਗਰੀਬ, ਦਲਿਤ, ਆਦਿਵਾਸੀ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ, ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਧੱਕਣਾ ਹੋਂਦਾ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖ:

- **ਆਰਥਿਕ:** ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ।
- **ਸਮਾਜਿਕ:** ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ ਕਾਰਨ ਭੇਦਭਾਵ।
- **ਧਾਰਮਿਕ:** ਧਾਰਮਿਕ ਅਲਪਸੰਖਿਆਂ ਦੀ ਉਪੇਖਾ।
- **ਭਾਸ਼ਾਈ:** ਮਾਤ੍ਰਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘਟੇ।

c) Impact of Liberalization, Privatization, Globalization (LPG)

- **Liberalization:** ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ।
- **Privatization:** ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਨਿੱਜੀਕਰਨ।
- **Globalization:** ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੁੜਾਅ।

ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

- ✔ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਭੂਮਿਕਾ।
- ✔ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਣਾ।
- ✔ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਪਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵੀ ਵਧੀ।

ਉਦਾਹਰਨ:
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੀਡਿਅਮ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਮੰਗ, ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।

UNIT–II

a) Post-independence Era : University Education Commission (1948-49), Secondary Education Commission (1952-53), Kothari Commission (1964-66)

University Education Commission (1948-49)
→ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸੁਧਾਰ।

Secondary Education Commission (1952-53)
→ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ।

Kothari Commission (1964-66)
→ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 10+2+3 ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

b) National Policy of Education (1968, 1986), Programme of Action (1992): Major Recommendations

NPE 1968

- ਸਭ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਨ ਮੌਕੇ
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ

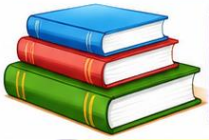
NPE 1986

- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ
- ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ

Programme of Action (1992)

- NPE 1986 ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ।
- ਸਾਰਥ-ਸਿੱਖਿਆ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ, ਮਿਡ-ਡੇ ਮੀਲ ਯੋਜਨਾ।

c) National Curriculum Framework for School Education (NCF)-2005

- ਬੱਚਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਰਗਰਮ ਸਿੱਖਿਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਜੀਵਨ ਕੌਸ਼ਲ, ਮੂੱਲ ਸਿੱਖਿਆ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਸਥਾਨਕ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਪਾਠਕ੍ਰਮ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ, ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ।

JALALABAD (W)

UNIT-I

a) ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧ – ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ

1. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Preamble)
- ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਰਵਭੌਮ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਧਰਮਨਿਰਪੇਖ, ਲੋਕਤੰਤਰਕ ਗਣਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ – ਨਿਆਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵਰਗੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾਗਰਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ (Fundamental Rights)
- ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 14-18)
- ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 19-22)
- ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 23-24)
- ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (ਧਾਰਾ 25-28)
- ਸੰਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਧਾਰਾ 29-30)

ਉਦਾਹਰਨ: ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ, ਲਿੰਗ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਨਾ ਕਰਨਾ – ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ।

3. ਮੂਲ ਕਰਤੱਵ (Fundamental Duties)
- ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੋਣਾ
- ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ
- ਸਾਂਝੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਰਾਹੀਂ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ (Constitutional Values)
- ਨਿਆਂ (ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ)
- ਆਜ਼ਾਦੀ
- ਸਮਾਨਤਾ
- ਭਾਈਚਾਰਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ – ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ।

b) ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਹਾਸੀਏਕਰਨ (Marginalization) ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Diversity)
- ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਜਾਤੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਲਿੰਗ, ਭੂਗੋਲਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਆਦਿ ਅਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਰਕ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

2. ਅਸਮਾਨਤਾ (Inequality)
- ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਭਾਸ਼ਾਈ, ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗ਼ਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਦਕਿ ਕੁਲੀਨ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

3. ਹਾਸੀਏਕਰਨ (Marginalization)
- ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
- ਦਲਿਤ, ਆਦਿਵਾਸੀ, ਅਲਪਸੰਖਿਆਕ, ਕੁਲੀਆਂ, ਦਿਵਿਆਂਗ ਆਦਿ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਦਲਿਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਭੇਦਭਾਵ, ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣਾ।

c) ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (LPG) ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਉਦਾਰੀਕਰਨ (Liberalization)
- ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੋਇਆ।
- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਧਿਆ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਧਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ ਆਗਮਨ, ਨਵੇਂ ਕੋਰਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ।

2. ਨਿੱਜੀਕਰਨ (Privatization)
- ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ/ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਵਾਧਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।
- ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਪਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਧੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਫ਼ੀਸ, ਗਰੀਬ ਬੱਚੇ ਪਿੱਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (Globalization)
- ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜੁੜਾਅ ਵਧਿਆ।
- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ।
- ਸੰਭਿਆਚਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਧਿਆ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਰੋਗ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ।

UNIT-II

a) ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾ ਦੌਰ : ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948-49), ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952-53), ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964-66)

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948-49) – ਡਾ. ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਨਾ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਰਿਸਰਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।

2. ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952-53) – ਡਾ. ਏ. ਐਲ. ਮੁਖਰਜੀ
- ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ।
- ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: 10+2 ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼, ਵਿਭਿੰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਧਾਰਾਵਾਂ।

3. ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964-66)
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
- 10+2+3 ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼।
- ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ।

b) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ (1968, 1986), ਕਰਿਆਨਵੈਨ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ (1992): ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ – 1968
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨੇਆ।
- 6% GDP ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼।
- ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ।

2. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ – 1986
- ਸਭ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ (EFA)।
- ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ, ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਵੋਕੇਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ।

3. ਕਰਿਆਨਵੈਨ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ – 1992
- ਨੀਤੀ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਜਨਾਵਾਂ।
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਿਆ ਚੋਜਨਾ, SCERT, DIET ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।
- ਮਾਨਵ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ।

ਉਦਾਹਰਨ: SSA (Sarva Shiksha Abhiyan) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ।

c) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਫ਼ਰੇਮਵਰਕ (NCF) – 2005

1. ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚੇ-ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਗਿਆਨ, ਹੁਨਰ, ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

2. ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ
- ਸਿੱਖਿਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਰਟਨ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਗਰਮ ਸਿੱਖਿਣਾ (Active Learning)।
- ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ (Inclusive Education)।
- ਭਾਸ਼ਾ, ਸਥਾਨਕ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਆਦਰ।

3. ਉਦਾਹਰਨ
- ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਣ, ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ।
- ਸਥਾਨਕ ਖੇਡਾਂ, ਲੋਕ ਕਲਾ, ਪਰਿਵੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਕੌਸ਼ਲ ਕਲਾਸਾਂ।

ਮਾਇੰਡ ਮੈਪ

- UNIT-I
  - a) ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧ: ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ • ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ • ਕਰਤੱਵ • ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁੱਲ
  - b) ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ, ਹਾਸੀਏਕਰਨ: ਆਰਥਿਕ • ਸਮਾਜਿਕ • ਧਾਰਮਿਕ • ਭਾਸ਼ਾਈ • ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
  - c) LPG ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਉਦਾਰੀਕਰਨ • ਨਿੱਜੀਕਰਨ • ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

UNIT-I & UNIT-II (ਸੰਖੇਪ ਦ੍ਰਿਸ਼)

- UNIT-II
  - a) ਕਮਿਸ਼ਨ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (1948-49) • ਮਾਧਿਮਕ (1952-53) • ਕੋਠਾਰੀ (1964-66)
  - b) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ: 1968 • 1986 • 1992 (ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ)
  - c) NCF – 2005: ਬੱਚੇ-ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ • ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ • ਸਰਗਰਮ ਸਿੱਖਿਣਾ

"ਸਮਾਨਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ – ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨੀਂਹ"

JALALABAD (W)

UNIT-III

a) Yash Pal Committee Report (1993) 'Learning without burden'.

b) Rashtrya Madhyamik Shiksha Abhyan (RMSA)

c) Rashtrya Uchchtar Shiksha Abhyan (RUSA).

UNIT-IV

a) Contemporary Indian schools: types, functioning and problems

b) . b) Sarv Shiksha Abhyan (SSA)

c) c) Right of children to free and compulsory education act- 2009.

UNIT–III ਅਤੇ UNIT–IV

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ (Contemporary Indian Education)

B.Ed Notes
ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਹੇਠਾਂ ਦੋਵਾਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੌਖੀ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਉਦਾਹਰਨ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ Mind Maps ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਆਸਾਨ ਹੋ ਸਕੇ।

UNIT–III

(A) ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਰਿਪੋਰਟ (1993) – ਬੋਝ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ (Learning Without Burden)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ

ਗਿਆਨ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ, ਸੋਚਣ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1992 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਯਸ਼ਪਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1993 ਵਿੱਚ **Learning Without Burden** (ਬੋਝ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ) ਨਾਮਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

2. ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬੇਲੋੜਾ ਬੋਝ ਘਟਾਉਣਾ।
2. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰੁਚੀਪੂਰਨ ਅਤੇ ਆਨੰਦਮਈ ਬਣਾਉਣਾ।
3. ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।
5. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।
6. ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਚਕਾਰ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣਾ।
7. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
8. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

3. ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਖਤਮ ਕਰਨਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਉੱਤਰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ।

2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਬੋਝ ਘਟਾਉਣਾ

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਲੋੜੀ ਅਤੇ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ, ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ, ਚਰਚਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

4. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਮਝ, ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਵੀ ਜਾਂਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5. ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

6. ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

7. ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ

ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

4. ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰੁਚੀਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

- ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

5. ਉਦਾਹਰਨ

ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਪੌਦਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਜੜ੍ਹ, ਤਣਾ, ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚੇ ਬਿਨਾਂ ਬੋਝ ਦੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

6. ਸਿੱਟਾ

ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰੱਟੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਝ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

(B) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (RMSA)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

RMSA ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ Rashtriya Madhyamik Shiksha Abhiyan (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ) ਹੈ।

ਇਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਜਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮਾਰਚ 2009 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਮਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਕਲਾਸ 9ਵੀਂ ਅਤੇ 10ਵੀਂ) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

2. RMSA ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. **ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।**
2. **ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।**
3. **ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਧਾਉਣਾ।**
4. **ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।**
5. **ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।**
6. **ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।**
7. **ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।**
8. **ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।**

3. RMSA ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ: ਜਿੱਥੇ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਨਵੇਂ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2. ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਲੈਬ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਬ ਅਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ।

3. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ: ਵਿਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।

4. ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ: ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

5. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਦਿਵਿਆਂਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

6. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ: ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

4. RMSA ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ।
- ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

5. ਉਦਾਹਰਨ

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਵੀਂ ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। RMSA ਅਧੀਨ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

6. ਸਿੱਟਾ

RMSA ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੋਟ: 2018 ਵਿੱਚ RMSA ਨੂੰ ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (SSA) ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖਿਆ (Samagra Shiksha) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(C) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (RUSA)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

RUSA ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ Rashtriya Uchchatar Shiksha Abhiyan (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ) ਹੈ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 2013 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸੀ।

ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ।

2. RUSA ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
2. ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣਾ।
3. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਧਾਉਣਾ।
4. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
5. ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
6. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ।
7. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।
8. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

3. RUSA ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ: ਯੋਗ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

2. ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ: ਕਲਾਸਰੂਮ, ਲੈਬੋਰਟਰੀ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਹੋਸਟਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

3. ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ: ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ।

4. ਨਵੇਂ ਕੋਰਸ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਆਧਾਰਿਤ ਕੋਰਸਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

5. ਖੋਜ ਕਾਰਜ: ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

6. ਸਮਾਨਤਾ: ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧਾਉਣਾ।

4. RUSA ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

5. ਉਦਾਹਰਨ

ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਲੈਬੋਰਟਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। RUSA ਅਧੀਨ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਲੈਬ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

6. ਸਿੱਟਾ

RUSA ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਜਨਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ: RUSA ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਯੋਜਨਾ PM-USHA (Pradhan Mantri Uchchatar Shiksha Abhiyan) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

UNIT–IV

(A) ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲ: ਕਿਸਮਾਂ, ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

(Contemporary Indian Schools: Types, Functioning and Problems)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ

1. ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ (Government Schools)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਮੁਫ਼ਤ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ।
- ਕਿਤਾਬਾਂ, ਵਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ।
- ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ।

2. ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲ (Private Schools)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਟਰੱਸਟਾਂ ਜਾਂ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਜੀ ਸਰੋਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੂਲਤਾਂ।
- ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਾਂ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ।
- ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵੱਲੋਂ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ CBSE ਸਕੂਲ।

3. ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲ (Government-Aided Schools)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ।
- ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ।

- ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਯਮਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯਮਕ ਨਿਗਰਾਨੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲਾ ਸਕੂਲ।

4. ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਦਿਆਲਿਆ (Kendriya Vidyalaya)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤਬਾਦਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- CBSE ਪਾਠਕ੍ਰਮ।
- ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।
- ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ।

5. ਜਵਾਹਰ ਨਵੋਦਿਆ ਵਿਦਿਆਲਿਆ (Jawahar Navodaya Vidyalaya)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਸਕੂਲ।
- ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੌਕੇ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ।

6. ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ

ਇਹ ਸਕੂਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

3. ਸਮਕਾਲੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Functioning of Schools)

ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1. ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ: ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ: ਸਕੂਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਿਲੇਬਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

3. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ: ਖੇਡਾਂ, ਸੰਗੀਤ, ਨਾਚ, ਨਾਟਕ, ਭਾਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

5. ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਾਰਜ: ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

6. ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ: ਮਾਪੇ-ਅਧਿਆਪਕ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

7. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

8. ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਸਮਾਰਟ ਬੋਰਡ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

1. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ: ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ।

2. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ: ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

3. ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ: ਕੁਝ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

5. ਡਿਜੀਟਲ ਵੰਡ: ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਸਮਾਰਟਫੋਨ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

6. ਰੱਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਯਾਦ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

8. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ।

9. ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਕਈ ਵਾਰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

5. ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ

1. ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
2. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ।
3. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
4. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

5. ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧਾਏ ਜਾਣ।
6. ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
7. ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ।
8. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

6. ਉਦਾਹਰਨ

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲੈਬ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ, ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਮਿਲ ਕੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੇਗੀ।

7. ਸਿੱਟਾ

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(B) ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (Sarva Shiksha Abhiyan – SSA)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਭ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ।

ਇਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 2001 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਹ ਅਭਿਆਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ 86ਵੇਂ ਸੋਧ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

2. ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. **ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।**
2. **6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦਿਵਾਉਣਾ।**
3. **ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣਾ।**
4. **ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।**

5. ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
6. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
7. ਦਿਵਿਆਂਗ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
8. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।

3. ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਦਾਖਲਾ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ।

2. ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹਾਜ਼ਰੀ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਕੂਲ ਆਉਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

3. ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪੂਰਤੀ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

4. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਅੰਤਰ ਘਟਾਉਣਾ।

5. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ: ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਧਿਆਪਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ।

6. ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਪਖਾਨੇ, ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

7. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ: ਦਿਵਿਆਂਗ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।

8. ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਧਾਉਣਾ।

4. ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਹਰ ਬੱਚੇ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ।

- ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ।
- ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਬਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ।

5. ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ

1. ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ।
2. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।
3. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹਾਜ਼ਰੀ।
4. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ।
5. ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ।
6. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ।

6. ਉਦਾਹਰਨ

ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਅਧੀਨ ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

7. ਸਿੱਟਾ

ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਹਰ ਬੱਚੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ: 2018–19 ਤੋਂ SSA ਨੂੰ RMSA ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖਿਆ (Samagra Shiksha) ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

Samagra Education+1

(C) ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ, 2009 (RTE Act 2009)

1. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

RTE ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 2009 ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2010 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ 86ਵੇਂ ਸੋਧ ਕਾਨੂੰਨ, 2002 ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਾ 21-A ਜੋੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2. RTE ਐਕਟ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
2. ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ।
3. ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਰੋਕਣਾ।
4. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
5. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
6. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
7. ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਮਿੱਤਰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣਾ।

3. RTE ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਮੁਫ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ (Free Education)

6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਐਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਫੀਸ ਜਾਂ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁਫ਼ਤ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ (Compulsory Education)

ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ।

3. ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਖਲਾ

ਜਿਹੜਾ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਧਾਰਾ 12(1)(c) ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਗੈਰ-ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਵੰਚਿਤ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 25% ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਾਗੂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5. ਦਾਖਲੇ ਸਮੇਂ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਅਤੇ ਕੈਪੀਟੇਸ਼ਨ ਫੀਸ ਉੱਤੇ ਰੋਕ

ਸਕੂਲ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਮਨਮਾਨੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕੈਪੀਟੇਸ਼ਨ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ।

6. ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਉੱਤੇ ਰੋਕ

ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

7. ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ:

- ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ।
- ਢੁੱਕਵੇਂ ਕਲਾਸਰੂਮ।
- ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ।
- ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਪਖਾਨੇ।
- ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ।
- ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ।
- ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਤਾਵਰਨ।

8. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

9. ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀ (SMC)

ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

10. ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੋਧਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾਸ 5ਵੀਂ ਅਤੇ 8ਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਨੋਟਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੋ-ਡਿਟੈਨਸ਼ਨ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ।

4. RTE ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ

1. ਹਰ ਬੱਚੇ ਲਈ ਨੇੜੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ।
2. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨਾ।
3. ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ।
5. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ।
6. ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।

5. RTE ਐਕਟ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।
- ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਿੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਬਾਲ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਮਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

6. RTE ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ

1. ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ।
2. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ।
4. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹਾਜ਼ਰੀ।
5. ਕਾਨੂੰਨ ਬਾਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੀ ਘਾਟ।
6. ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ।

7. ਉਦਾਹਰਨ

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇੱਕ 8 ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਕਦੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। RTE ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁੱਕਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਸਕੇ।

8. ਸਿੱਟਾ

RTE ਐਕਟ 2009 ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।

India Code+1

UNIT–III ਅਤੇ UNIT–IV ਦੇ Mind Maps

ਇਹ Mind Maps ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

Mind Map – 1: ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ (1993)

ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ – 1993

Learning Without Burden

ਉਦੇਸ਼

ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬੋਝ ਘਟਾਉਣਾ

ਪਾਠਕ੍ਰਮ

ਸਰਲ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਕੇਂਦਰਿਤ

ਅਧਿਆਪਨ

ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ

ਸਮਝ ਆਧਾਰਿਤ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਅਧਿਆਪਕ

ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਨਤੀਜਾ

ਆਨੰਦਮਈ ਸਿੱਖਿਆ

Mind Map – 2: RMSA

RMSA – 2009

ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਪਹੁੰਚ

ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਸਮਾਨਤਾ

ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ

ਸਹੂਲਤਾਂ

ਲੈਬ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਕਲਾਸਰੂਮ

ਅਧਿਆਪਕ

ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ

ਗੁਣਵੱਤਾ

ਵਧੀਆ ਅਧਿਆਪਨ

ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ

ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ

Mind Map – 3: RUSA

RUSA – 2013

ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਪਹੁੰਚ

ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ

ਸਮਾਨਤਾ

ਸਭ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ

ਗੁਣਵੱਤਾ

ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

GURU NANAK NARAYAN EDUCATION COLLEGE JALALABAD (W)

ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ

ਖੋਜ

ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ

ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ

PM-USHA – 2023

Mind Map – 4: ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲ

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲ

ਕਿਸਮਾਂ

ਸਰਕਾਰੀ, ਨਿੱਜੀ, ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਕੇਂਦਰੀ, ਨਵੋਦਿਆ

ਕਾਰਜ

ਅਧਿਆਪਨ, ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪ੍ਰਬੰਧਨ

ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਗਰੀਬੀ, ਡਿਜੀਟਲ ਵੰਡ

ਹੱਲ

ਸਹੂਲਤਾਂ, ਸਿਖਲਾਈ, ਸਮਾਨਤਾ

Mind Map – 5: ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (SSA)

SSA – 2001

ਸਭ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਮਰ

6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ

ਦਾਖਲਾ

ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ

ਹਾਜ਼ਰੀ

ਨਿਯਮਿਤ ਹਾਜ਼ਰੀ

ਸਮਾਨਤਾ

ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ

ਗੁਣਵੱਤਾ

ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ

ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ

ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ

Mind Map – 6: RTE Act 2009

RTE ACT – 2009

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ

ਸੰਵਿਧਾਨ

ਧਾਰਾ 21-A

JAGAT NARAYAN EDUCATION COLLEGE JALALABAD (W)

ਉਮਰ

6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ

ਸਿੱਖਿਆ

ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ

25% ਸੀਟਾਂ

ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ

ਸੁਰੱਖਿਆ

ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਉੱਤੇ ਰੋਕ

ਸਹੂਲਤਾਂ

ਅਧਿਆਪਕ, ਕਲਾਸਰੂਮ, ਪਾਣੀ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੁਲਨਾ

ਯੋਜਨਾ / ਕਾਨੂੰਨ	ਸਾਲ	ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼
ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ	1993	ਬੋਝ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ
SSA	2001	ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਭ ਲਈ
RMSA	2009	ਮਾਧਿਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
RTE Act	2009	ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ
RUSA	2013	ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖਿਆ	2018–19	ਪ੍ਰੀ-ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਖਾਸ ਯਾਦ ਰੱਖੋ:

- **SSA + RMSA + Teacher Education = Samagra Shiksha.**

- **RUSA ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਅਗਲਾ ਰੂਪ = PM-USHA.**
- **RTE Act 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2010 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ।**
- **RTE ਅਧੀਨ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।**

